

Adinel Ciprian Dincă
INSTITUȚIA EPISCOPALĂ LATINĂ
ÎN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ (SEC. XI/XII–XIV)
 Argonaut–Mega, Cluj-Napoca 2017. 407 oldal

Adinel Dincă a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem adjunktusa, az utóbbi évtizedben számos egyház- és művelődéstörténeti tárgyú tanulmánya látott napvilágot román, német, angol és olasz nyelven. Az itt bemutatott, románul megjelent kötet (magyar címe: A latin püspöki intézmény a középkori Erdélyben [11/12–14. század]) a szerző 2008-ban megvédett doktori dolgozatának minimálisan módosított változata, amelynek egy javított és bővített angol kiadását tervezi.

Jelen munkájának hiánypótló jellege kétségtelen, ugyanis Temesváry János könyvét (Erdély középkori püspökei. Cluj–Kolozsvár 1922.) nem követték új kutatási eredményeken alapuló, monografikus igényű munkák. Marton József 2013-ban Csíkszeredán megjelent kötete (Az Erdélyi Egyházmegye a középkorban) egyetemi tankönyv, amely műfaji sajátosságaiból adódóan nem lép túl a már ismert szakirodalom eredményeinek összegzésén.

A forrásbázis legfontosabb részét a 11–14. század többnyire már kiadott oklevelei képezik. A szerző használja a releváns magyar, német és román forráskiadásokat, ugyanakkor az eredeti okleveleket is ismeri. A különböző témák tárgyalásából nem maradnak ki az elbeszélő források, a régészeti leletek vagy a képi ábrázolások. Bibliográfiája tartalmazza a legfontosabb, 2008 előtti szakirodalmat, külön ki kell emelnünk a magyar középkorászok munkáinak kiváló ismeretét.

A könyv központi fogalma a püspöki „hivatal” (*oficiul episcopal*), amely a szerző véleménye szerint kitűnően összefoglalja a középkori püspöki méltóság gyakorlásának sokfajta – spirituális és laikus – vonatkozását. A szerző fő céljai az erdélyi egyházmegye alapításának újratárgyalása, a püspökség intézményi szerkezetének rekonstruálása, helyének meghatározása a korabeli társadalomban, illetve a püspöki intézmény kulturális szerepének bemutatása. E célkitűzések mentén Dincă munkája négy fejezetre oszlik.

Az első az egyházmegye alapításának körülményeit tárgyalja, három kérdésre összpontosítva: az alapítás időpontja és kezdeményezője, az egyházmegye különös elnevezésének eredete, illetve az alapítás lezárásának időpontja. A nyugati szakirodalom alapján egy egyházmegye működésének több kritériumát határozza meg: az első püspök említése, az egyházi hierarchia kontinuitása, a püspöki székhely és a püspökség kiterjedésének meghatározása, a földbirtok (*dos*) kijelölése, az egyházi hierarchia többi részével való kapcsolat létrejötte, az alsópapság megjelenése és az egyházmegyei identitás kialakulása.

Talán az alapítás időpontja volt a legvitatottabb kérdés a korábbi szakirodalomban: a magyar historiográfia szinte egyöntetűen Szent István korára helyezi, néhány román szerző (például Ștefan Pascu, Gheorghe Anghel) az első püspök késői említése miatt inkább a 11. és 12. század fordulójára teszi. Fenti kritériumai alapján, Dincă arra a következtetésre jut, hogy a püspökség alapítását Szent István király kezdeményezhette 1003 körül, azonban tényleges és folyamatos működésről csak Szent László vagy Könyves Kálmán korától lehet szó. Véleménye szerint az egyházmegye alapítása inkább folyamat, mint esemény.

Elnevezésének legvalószínűbb magyarázata Dincă szerint az, hogy eredetileg stabil székhely nélküli missziós püspökség lehetett, mint a morva (olmützi), milkói, kun vagy boszniai egyházmegyék. A püspökség első székhelyét – Kristó Gyulával egyetértve – az egyházmegye északi részében feltételezi, a püspöki birtokok elhelyezkedésének és a főesperességek első említésének alapján. Azonban nem vette figyelembe a püspökség és a káptalan birtokainak

13. századi szétválását (egy későbbi fejezetben tárgyalja), amelynek következtében a káptalan tucatszámú Fehér megyei birtokhoz jutott. A fehérvári főesperesség a kolozsival, tordaival és dobokaival nagyjából egykorú. A 11. század végén kezdődött az első gyulafehérvári székesegyház építése, mindez arra mutat, hogy a püspökség első stabil székhelye Gyulafehérváron lehetett. Az alapítás kérdésének tárgyalásából gyakorlatilag kimaradt a székesegyházról nyugatra feltárt templom bemutatása. Ennek oka valószínűleg az, hogy Radu Heitel pontatlan és megbízhatatlan leírását csak 2010 után követte újabb feltárás, amely kétségtelenné tette a templom létezését (lásd Daniela Marcu Istrate több tanulmányát a témával kapcsolatban).

A munka központi részét a második fejezet képezi, amely a püspökség működését mutatja be. A püspökök kinevezése kapcsán a szerző kitér mindegyik, befolyással bíró intézmény (pápaság, királyság, káptalan) szerepére és a korábbi szakirodalom következtetésére jut, miszerint a kinevezendő személy kilétéről a király döntött.

A szerző – Jakó Zsigmonddal egyetértve – két szakaszra osztja a püspöki földbirtok alakulását: az elsőben, amelyet Dincă mennyiséginek nevez (*etapa cantitativă*), a püspöki birtok gyarapodása királyi adományokon alapszik és szétszórt birtokszerkezetet eredményez, a másodikban pedig, amely a 13. század második felében kezdődött, a főurak és nemesek adományai, vásárlások vagy cserék által nőtt a püspöki birtokok száma, amelyek uradalmakba szerveződtek. Ez utóbbit a szerző minőségi szakasznak (*etapa calitativă*) nevezi. Az alfejezet végén található a püspöki birtokok felsorolása, amely számos új adattal egészíti ki eddigi, elsősorban Jakó Zsigmond tanulmányán (Az erdélyi püspökség középkori birtokairól. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Kolozsvár 2001. 105–115.) alapuló ismereteinket. A püspöki jövedelmeket gyarapították a tizedek és vámok. Ez utóbbiak kapcsán a szerző tévesen feltételezi, hogy a püspökség Zilahon és Tasnádon birtokolt vámokat. Mentségére szolgálhat, hogy dolgozatának megírásakor nem ismerhette Weisz Boglárka erre vonatkozó, 2013-ban megjelent munkáját (A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp. 2013.).

A második fejezet harmadik alfejezete az erdélyi püspök bírói tevékenységéről szól: a főpapok világi bíróságok ülnökeiként, egyházi bírókként vagy a földesúri bíróság legfelsőbb fórumaként vehettek részt az igazságszolgáltatásban. A szerző kitér a püspöki vikáriátus intézményére is: nyugati analógiák és a helyi okleveles anyag vizsgálata alapján ítélve ez 1300 körül jöhetett létre. A vikáriusi oklevelek tanúsága szerint szerepe elsősorban az egyházi ügyekben való bíraskodás volt. Adinel Dincă későbbi kutatásokig nyitva hagyja a Meszesen túli vikáriátus kialakulásával és működésével kapcsolatos kérdéseket. Az alfejezet végén található a 14. századi püspöki vikáriusok névsora.

A következő két alfejezet az erdélyi püspök egyházi ügyekben született intézkedéseire és hadi potenciáljára vonatkozik, felsorakoztatva az erre vonatkozó – igen ritka – okleveles adatokat. A továbbiakban a püspöki kancelláriát mutatja be. A püspöki oklevelek vizsgálata alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a kancellária Monoszló nembeli Péter püspök idejében (1270–1307) élte fénykorát, amikor robbanásszerűen nőtt a kiadott dokumentumok száma. A kancellária valószínűleg két személyt foglalkoztatott, egy kancellárt és egy írnokot. Ezután a szerző a püspöki oklevelek paleográfiai sajátosságait, a főpapi pecséteket és a vikáriusi okleveleket vizsgálja. A fejezet végén következik az erdélyi püspök *familiájának* bemutatása.

A harmadik fejezet az erdélyi püspöki hivatal helyét igyekszik meghatározni a korabeli társadalomban, bemutatva a királysággal, a Szentszékkal, más egyházi intézményekkel, az erdélyi vajdasággal, a helyi nemességgel és a szász közösséggel kialakult kapcsolatait. A király és a püspök közötti kapcsolatot általában a kegyúri jogból adódó alá-fölrendeltségi viszony határozta meg, a szerző arra is kitér, hogy bizonyos körülmények között a püspökök szembeálltak az uralkodók akaratával.

A pápaság befolyása elsősorban az adózás és igazságszolgáltatás terén nyilvánult meg. A Szentszékkal való konfliktusok igen ritkák, a szerző szerint arra vall, hogy a Magyar Királyság egyházipolitikája egységes volt, meghaladta az egyes püspökségek hatáskörét. Dincă ezután a püspökség és a székeskáptalan, illetve a püspökök és a különböző szerzetesrendek kapcsolatát vizsgálja, majd részletesen tárgyalja a kerci ciszterci monostor és az erdélyi püspökség közötti viszonyt. Véleménye szerint a kerci kolostor, akárcsak a rend többi háza, *exemptiót* élvezett, azaz nem tartozott a helyi püspök joghatósága alá. Egyetlen forrás tanúsítja az erdélyi püspök bírói hatáskörét a kolostor egyik birtokán. Ennek magyarázata az lehetett, hogy a birtok a kerci ciszterciek privilégiumának kiadása után kerülhetett birtokukba, így egyházjogilag a püspöki fennhatóság alá tartozott.

Dincă szerint Erdély kormányzásának két pillére a vajdaság és a püspökség, mindkét hivatal birtokosa a magyar királytól kapta tisztségét, így a két intézmény kapcsolata általában harmonikus volt. Az időnként jelentkező konfliktusok a királyi tekintély gyengüléséből vagy a két hivatal hatáskörének interferenciájából adódtak.

A könyv külön alfejezete mutatja be a püspökség és az erdélyi szász telepések közötti feszült kapcsolatot, amelynek legismertebb epizódja az 1277. évi gyulafehérvári vérengzés. Ennek keretében részletesen tárgyalja a szebeni prépostság létrejöttét és az erdélyi püspökséghez fűződő kapcsolatát, ezáltal érdekes meglátásokkal egészíti ki Thoroczkay Gábor (A szebeni prépostság. Fons 19. [2012] 1. sz. 37–55.) és Șerban Turcuș (Fondarea prepozitului sașilor ca proiect transilvan al Sfântului Scaun. Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Seria Historica 49. [2010] 21–38.) tanulmányait. A szerző szerint a szebeni prépostság haszonélvezői elsősorban a királyi udvarban dolgozó klerikusok voltak, így az intézmény létrejötte valószínűleg egy uralkodói kezdeményezés eredménye. A források alapján elképzelhető, hogy a prépostság területe eredetileg az erdélyi püspökséghez tartozott. A püspökség és a szász közösségek közötti konfliktusok hozzájárulhattak egy közös szász identitás létrejöttéhez. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a konfliktus nem volt a püspökség és a telepések kapcsolatainak egyetlen paradigmája, erre a bemutatott kötet bőséges példaanyagot szolgáltat.

A kötet kitér az erdélyi püspökség és a Kárpátokon túli latin püspökségek viszonyára is, különösen egy 1369-ben, Vladislav Vlaicu havasalföldi vajda által kiadott oklevél tükrében, amely a Havasalföldön tevékenykedő latin püspököt az erdélyi *suffraganeus*ának, alárendeltjének nevezi. Az oklevél diplomatikai vizsgálata arra a következtetésre vezetett, hogy a dokumentum az erdélyi püspöki udvarban készült, a havasalföldi uralkodó szorult helyzetében jóváhagyta, azonban a szöveg nem tükrözi az ottani egyházi viszonyokat.

A negyedik fejezet az erdélyi püspökség kulturális tevékenységét elemzi. Az építészetre vonatkozó alfejezet röviden bemutatja a gyulafehérvári székesegyház Árpád- és Anjou-kori fejlődését, illetve az okleveles vagy régészeti források alapján ismert püspöki rezidenciákat. A püspöki várakról a hadi kapacitást tárgyaló alfejezetben esik szó röviden, a püspöki birtokokon épült templomok pedig kimaradtak az elemzésből. A továbbiakban a szerző felsorolja az említett korszak erdélyi püspökeivel kapcsolatba hozható néhány könyvet, illetve az ilyen könyvekre vonatkozó utalásokat. Az utolsó alfejezet a főpapi reprezentáció részének tekintett korai erdélyi püspök-ábrázolásokat elemzi.

A négy főfejezetet összegzés zárja. A könyv egyik legfontosabb következtetése az, hogy az erdélyi püspökség az intézményes uniformizáció egyik fontos tényezője volt a latin egyház keretében, azonban nem hagyta figyelmen kívül, hanem integrálta a helyi sajátosságokat.

Véleményem szerint a könyv fő erőssége az, hogy minden fejezetet a nyugati historiográfia alapján összeállított fogalomtiszta és bevezető rész előzi meg, ezt azonban a szerző nem alkalmazza mechanikusan az erdélyi intézményekre, hanem összeveti azzal a képpel, amelyet a jelenleg elérhető okleveles források teljességének felhasználásával alakított ki. Mind

témaválasztása, mind a felhasznált irodalom révén az itt bemutatott kötet hidat képez a román és a magyar történetírás között: románul ismerteti a magyar szakirodalom legjelentősebb eredményeit, a források újszerű elemzése által pedig bőven tud újat mondani a magyar történéseknek is. Adinel Dincă munkája számos területen hoz új meglátásokat, ezek közül az egyházmegye alapításának folyamatként való bemutatása, a püspöki kancelláriára, a vikáriusi intézményre és az erdélyi szász telepések egyházszervezetere vonatkozó megállapítások a legértékesebbek. Mindamellett, hogy a bemutatott könyv néhány pontja kétségtelenül tökéletesíthető, elsősorban az utóbbi évtized historiográfiájának feldolgozása révén, Adinel Dincă munkája megkerülhetetlen az erdélyi egyházmegye középkori története iránt érdeklődő szakemberek számára.

Kovács Mihai

Ольга Владимировна Хаванова

УСЕРДИЕ, ЧЕСТОЛЮБИЕ И КАРЬЕРА

Чинovníчество в монархии Габсбургов в эпоху просвещенного абсолютизма

Indrik, Moszkva 2018. 360 oldal

A magyar historiográfia szempontjából különösen szerencsés, amikor a magyar történelmet is jól ismerő, külföldi szerző dolgozza fel a Habsburg Monarchia történetének egy időszakát. Jelen esetben a Habsburg Monarchia középszintű, központi, hivatali adminisztrációjának professzionalizálódása a téma a 18. század második felében, a szerző pedig a korszak magyar történelmét kiválóan ismerő orosz történész. Habár egy külföldi szerző külföldön megjelent munkáját választottuk ki (magyar címe: Szorgalom, ambíció és karrier. Hivatalnokok a felvilágosult abszolutista Habsburg Monarchiában), az Orosz Tudományos Akadémia professzorát, a Szlávtudományok Intézetének igazgatóhelyettesét, Olga Vlagyimirovna Khavanovát a magyar szakma számára nem kell különösebben bemutatni, hiszen munkásságával aktívan jelen van a 18. századi magyar történelem kutatásában. A monográfiában Olga Khavanova elsősorban nem egy-egy hivatalnok teljes karrierjét rekonstruálja, hanem sokkal szélesebb mezsgyén mozogva általános képet kíván adni a korabeli hivatali pályákról, kiemelt figyelmet szentelve például a mobilitásnak vagy a patrónus–kliens viszonyoknak úgy, hogy több tucat példából szemezget nagyszerű érzékkel. A munkához felhasznált források elsősorban bécsi és budapesti levéltárakból, kéziratárakból származnak (Österreichisches Staatsarchiv; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára). A hivatkozott szakirodalom német, angol, orosz és magyar nyelvű, ami érthető, hiszen a szerző az említett nyelvekben jártas.

A keményfedeles monográfia borítóján a sötétzöld szín dominál, fedőlapján pedig Martin van Meytens svéd festő képe látható, amely a Szent István-rend első, 1764-es beiktatási ceremóniáját ábrázolja. A könyv hátoldalán a Szent István-rend kiskeresztje kapott helyet, míg az előzéklapon egy ismeretlen hivatalnok feljegyzésének piszkozata látható. Tartalmát tekintve a könyv szerzői előszóából, bevezetőből, öt fejezetből, befejezésből és végül rövidítés-, helység- és névmutatóból áll. Külön említésre méltó az a néhány idézet, amely az egyes fejezetek vagy alfejezetek elején kapott helyet, a főszövegben eredeti nyelven (latinul, németül vagy éppen magyarul), orosz fordításuk a lábjegyzetek között található.